

ՎՐԱՑ ԿԵԱՆՔԻՑ ԵՒ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՑ

«Մոզզաուրի» ամսագիրը նոր ծրագրով—նրա մի յօդուածը հայերի մասին— Գիւղական քահանաների ազդեցութիւնը ժողովրդի վրայ—«Գլագլիտութիւն տա-
րածող» ընկերութիւնը—Վրաց հասարակաց կարծիքը Վելիչկօի մասին—Ժո-
ղովրդական գրականութիւն—Մի գիրք վրացի-կաթողիկոսների մասին:

Վրացիք ունեն ներկայումս բացի հասարակական-քաղա-
քական «Մոամբէ»-ից՝ նաև երկու ուրիշ ամսագիր, որոնք
մասնաւոր բնաւորութիւն ունեն: Դրանք են՝ «Ջեջիլի» (Արա)
և «Մոզզաուրի» (Ճանապարհորդ): Առաջինը զուտ մանկական
հրատարակութիւն է, իսկ երկրորդը, որ իր հիմնուելու տարին՝
1901-ին՝ բացառապէս ազգագրական ծրագիր ունէր, այժմ բո-
լորովին կերպարանափոխ է եղել: Յաջողութիւն չը գտնելով
բաժանորդագրութեան կողմից իր սկզբնական ձևով՝ «Մոզզա-
ուրին» հիմնական փոփոխութեան ենթարկեց իր ծրագիրը և
անցեալ տարուանից նա լոյս է տեսնում հետեւեալ 5 որոշ բա-
ժիններով. մանկավարժութիւն, գիւղատնտեսութիւն, բժշկու-
թիւն, պատմութիւն և աշխարհագրութիւն: Այդ բոլոր ճիւղե-
րից նա տալիս է ընդարձակ, հանգամանօրէն գրուած և պատ-
կերազարդ, հանրամատչելի յօդուածներ: Պատմական-աշխար-
հագրական բաժինը վերաբերում է հայրենի աշխարհին և զետեղ-
ւում է ամսագրի վերջում՝ երեսների առանձին հաշուով: Գի-
տական յօդուածների մեծ մասը թարգմանութիւն են կամ քա-
ղուածք ռուս և եւրոպացի հեղինակներէց և ըստ վկայու-
թեան «Մոզզաուրի»-ի այլեայլ ընթերցողների՝ հետաքրքիր և
լուրջ նիւթ են մատակարարում գաւառներում ապրող վրացի
ինտելիգենտներին: Շատ գոհ են նրանից մանաւանդ գիւղական
ուսուցիչները, որոնք գրում են, թէ ամսագրից սովորած գիտա-
կան տեղեկութիւնները՝ մանաւանդ գործնական կեանքին վե-

րաբերեալները՝ նրանք անմիջապէս սովորացնում են իրանց աշակերտներին և շրջապատող գիւղացիներին։ Եւ պէտք է խոտոտվանած, որ այդ գործնական մասի վրայ դարձնւում է խմբագրութեան կողմից շատ մեծ ուշադրութիւն։

Սակայն «Մոզզաուրուն» չէ յաջողւում յաղթել հասարակութեան անտարբերութեանը իր այդ նոր ծրագրով էլ։ ամսագիրը լոյս է տեսնում մեծ մասամբ միացեալ համարներով, պատահում է նոյնիսկ երեք ամսուանը մի գրքոյկում ամփոփուած... Նոյն անտարբերութեամբ պէտք է բացատրել և խմբագիր պ. Ի. Ռոստոմաշվիլու հերոսական աշխատութիւնը իւրաքանչիւր համարը կազմելիս. ամսագրի ծաւալի երեք քառորդը նա է տանում իր թոյլ ուսերի վրայ՝ տալով բազմազան յօդուածներ զիտութեան բոլորովին տարբեր ճիւղերից։ Այս տարուայ մի համարում՝ օրինակի համար՝ տպուած են նրա հետեւեալ 4 ընդարձակ գրուածները. «Նոր ուղղութիւն անտեսագիտութեան մէջ», «Տորենի մշակութեան ձևերը ալիսայլ ազգերի մէջ», «Բնական թույլուններ պահելու խելացի եղանակները», «Ի՞նչ է վիրաբուժութիւնը»։ Ճիշտ որ սրան կ'ասեն հազար կտոր լինել...

«Մոզզաուրուն» ներկայ տարուայ երկու միացեալ գրքոյկներում (№№ 1-4) կայ մի յօդուած նաև հայերի վերաբերեալ։ Նկարագրելով Նուխու գաւառի գիւղերը և նրանց ընտանիքների նիստուկացը, յօդուածագիր պ. Ինգիլո Ջանաշվիլին (կեղծ անուն) երկար կանգ է առնում ուտիարնակ Վարդաշէն գիւղի վրայ և մի թունդ հաշիւ տեսնում իրան սաստիկ ատելի հայերի հետ։

Դա հէքիաթների և մարդատեցութեան վրայ հիմնուած մի անոյժ ամբաստանութիւն է՝ փռուած ամբողջ 14 երեսների ընդարձակութեան վրայ։ Ամբաստանութեան ուղն ու ծուծը և հեղինակի հոգին հոսկանալու համար բաւական է բերել նրա հետեւեալ հաւատամբը. «ամենքին յայտնի է, որ հայերի հետ միասին լինել, նրանց հետ դործ բռնել—չ'արժէ, որովհետև նրանց ազահութեամբ և նախանձով լի սիրտը ոչ մի ժամանակ վրացուն բարիք չի ցանկայ, նրան օգուտ չի տայ»։

Դառնանք հիմա գործի էութեանը։—Ինչպէս յայտնի է, Վարդաշէն գիւղում ընտելւում է անյայտ ծագումով՝ ուտիացի կոչուած՝ մի ժողովուրդ, որի մեծ մասը հայ-լուսաւորչական է, իսկ փոքրը—ուղղափառ։ Պ. Ջանաշվիլին առանց մի բոպէ տանուելու յայտարարում է, որ թէ այդ վարդաշէնցի և թէ առհասարակ բոլոր ուտիացիք ոչ այլ ոք են, բայց եթէ... զուտ վրացիք, որոնք ընկնելով խորամանկ հայերի ազդեցութեան տակ՝ հայադաւան են դարձել և ուրացել իրանց ազգութիւնը...

Գալով վարդաշէնցիներին, նա աշխատում է «հաստատ փաստերով» (այսինքն մեր յիշած հէքիաթներով) ապացուցանել, որ իբր թէ հայ-յուսաւորչականները այդտեղ ներկայ դարում չաբունակ իլիւ են կամ աշխատելիս են եղել խլիւ «վրացիներից» (ուղղափառ ուտիացիներից) մի շարք եկեղեցիներ, մատուռներ, գերեզմանատներ, ջրաղացներ կայն։

Մենք կը շատանանք՝ բերելով այստեղ յօդուածագրի յիշած «հաստատ փաստերից» միայն մէկը, այն էլ ամենախոշորը՝ Քասնական թափաններին Ղարաղաղից գաղթած մի հայ՝ Մուրադեան ազգանունով՝ կառավարութիւնից իրաւունք է վերցնում «հայոց հին ձևի» եկեղեցի շինելու գիւղի ծայրում գտնուած մի շատ հին մատուռի աւերակների տեղում։ Եկեղեցին կառուցւում է, և Մուրադեանը կամենում է տալ նրան «Եղիշէ առաքեալ» անունը։ Այդ բանը սակայն դուր չէ գալիս տեղի վրացի քահանայ Քարումիձէին, և նա մի խնդիր է տալիս էկզարքոսին, որ այդ եկեղեցին «վրաց» սեփականութիւն դարձնել տայ։ Ի՞նչ հիման վրայ։ Այն հիման վրայ, հաւատացնում է մեզ պ. յօդուածագիրը, որ Մուրադեանը առաջուց ասած է լինում մի վրացի—հեղինակի այս տերմինը մենք գործ կածենք այսուհետև լոկ համառօտութեան համար—երեսփոխի, թէ իր ցանկութիւնն է, որ այդ նոր եկեղեցում հայերն էլ իրաւունք ունենան վրաց հետ միասին աղօթելու, իսկ եկեղեցին կարող է պատկանել վրաց... Մէկ էլ այն հիման վրայ, որ այդ աւերակներն այցելող ուխտաւորներից ուղղափառ քահանան փող է եղել ժողովելիս... Վրաստանի էկզարքոսի միջնորդութիւնը յարգելով՝ կառավարութիւնը դատ է նշանակում Նուխում։ Կանչւում են իբրեւ վկայ վարդաշէնցի հայ, վրացի և թուրք բընակիչները։ «Թուրքերը հաստացրած իրանց գրպանները հայի փողով՝ վկայում են յօգուտ հայերի... հանդէս է գալիս կաշառքը, և դատաւորներն էլ անցնում են հայերի կողմը... Եկեղեցին ձանաչւում է հայոց սեփականութիւն»...

Ձը նայելով այդ վճռին՝ վրացիք իրանց քահանայի հետ սովորութիւն են շինում տարին մի անգամ, Ձատիկ երրորդ օրը, մտնել Եղիշէ առաքեալը և այն օրուայ հասոյթին տիբանալ... «Հայերը մի քանի ասարի թոյլ են տալիս նրանց անել այդ, ձայն չեն հանում»... Բայց գալիս է 1884 թիւը, և այդ թւականի Ձատիկին հայերը լսելով մի ջահիլ, խռովարար վարդապետի խրատին, արգելում են նրանց օգտուելու եկեղեցու փողերից... Սկսւում է տուրուղմբոց, և «մի քանի չրմիոց էլ հասնում է խռովարար վարդապետին»... Հետեւալ տարին վրացիք նորից պատրաստւում են իրանց քահանայի հետ ներս

խուժելու եկեղեցին, բայց «կոտրած դշալի պէս ամեն բանի մէջ խառնուող» ոստիկան (պրիստաւ) ֆ. Քուլթաթելաձէն (վրաստանցի վրացի) առաջուց արեղելից նրանց այդ բանը «Այդպէս օգնող հանդիսացան ոստիկանական աստիճանաւորները հայերին և ստիպեցին վրացիներին ակամայ ձեռք քաշելու սրբաւայրից»։ Անցնում է դարձեալ մի քանի տարի։ Գալիս է 1889 թւականը, երբ Վարդաշէնում քահանայ է կարգւում ... յօդուածագիրը (այստեղ անսպասելի կերպով յետ է քաշում դա իր դիմակը) ... «Այդ տարին, ասում է նա, ես տուի կառավարչապետ Դոնդուկով-Կորսակովին մի докладная записка, որով խնդրում էի քննել Նդիշէ առաքելալի գործը և վերադարձնել այդ աղօթարանը ուղղափառներին»։ Խնդիրը յարգւում է, և քննիչ է նշանակւում Նուխու գաւառապետի օգնական իշխան Անդրոնիկովը (վրաստանցի վրացի), սակայն հայերը սկսեցին դրան սիրաշահել, ճաշեր սարքել, քաշեցին իրանց կողմը, և նա ոչ միայն գործը վճեց յօգուտ հայերի, այլև սխեց մի ուրիշ նոր գործ»։ Բանից դուրս է գալիս, որ այդ «հայերի պաշտպան» և «խելօք քննիչ»—ինչպէս հեղուկեամբ անուանում է նրան յօդուածագիրը—պաշտօնեան կասկած է յայտնում վրաց իրաւունքի մասին նրանց ձեռքում գտնուած Նդիա մարգարէի եկեղեցու վերաբերութեամբ, որը նոյնպէս մի ժամանակ վէճի առարկայ է եղել հայերի և վրաց մէջ...

Այս է ահա բազմաշարժար Նդիշէ առաքելալի նշանաւոր պատմութիւնը...

Եւ կնքւում է այս պատմութիւնը՝ դուրս կորդելով մեր յօդուածագրի սրտի խորքից հետեւեալ յուզիչ խօսքերը. «Ապշուրթիւն է գալիս վրաս, գլուխս պտտւում է, երբ ներկայացնում եմ ինձ մի կողմից հայերի եռանդն ու ջանքերը իրանց ազգայնութիւնն ուժեղացնելու գործում և միւսից—վրաց անյոգութիւնը։ Վրացիք վանում են իրանցից նոյնիսկ նրանց, որոնք խոստովանում են իրանց վրացի ծագումը և կամենում են միանալ նրանց հետ, իսկ հայերը մոռացնել են տալիս իրանց կրօնն ընդունած ուտիպցիների որդոյ՝ նրանց մայրենի լեզուն և փոխարէնը հայերէն սովորացնում»...

Վրաց լրագրութեան մէջ շատ յաճախ է պատահում կարգալայն անյաճոյ ընդհարումների մասին, որ ունենում են գիւղական քահանաները իրանց ծխերի հետ՝ «գրամա» կոչուած տուրքը պահանջելիս։ Դրամայի գոյութիւնը Վրաստանում շատ հին է, իսկ պաշտօնապէս վաւերացրուած է նա 1818 թւին՝ էկ-

գարբոս թէոփիլականի միջնորդութեամբ: Այդ օրէնքի ոյժ ունեցող տուրքը մինչև օրս էլ մնացել է անփոփոխ, և նրա համաձայն իւրաքանչիւր՝ գիւղական ծուխ (տուն) պարտաւոր է տալ իր քահանային մի կող (4—5 պուղ) ցորեն, կէս կող գարի, մի թունգի (մի երրորդական վեդրո) գինի, երկու հաւ և 20 կոպէկ փող: Բայց աղքատ գիւղացիք մեծ դժգոհութեամբ են տալիս իրանց վրայ դրուած պարտքը և յաճախ էլ հրաժարուում են վճարելու այն: Եւ անա այդտեղ ըստեղծուում են մի շարք այնպիսի ցաւալի հանգամանքներ, որոնք բոլորովին նսեմացնում են հոգևոր հովուի բարձր կոչումը և սառնութիւն, նոյնիսկ թշնամութիւն առաջացնում նրա և ժողովրդի մէջ: «Եւ ինչ բարոյական ազդեցութիւն պէտք է ունենայ իր ժողովրդի վրայ այն քահանան—ասում է «Յնորիս-Փուրցելի» լրագիրը (№ 2197)—որը ստիպուած է՝ ջուալներն ու չանախը ձեռքին կանգնելու գիւղացու գլխին ու իր զրաման պահանջելու, նրանից զոռով խլելու, որովհետև նա իր կամքով չէ տալիս այն՝ առաջ բերելով գլխաւորապէս իր չքաւորութիւնը: Քահանան զիմում է յաճախ նաև պոլիցիայի օգնութեան, իսկ երբ այդ միջոցն էլ չէ օգնում, նա աշխատում է «վրայ հասնել» գիւղացուն գործի այնպիսի յարմար ժամանակ, երբ նա այլևս անկարող է լինում բացասել նրա պահանջը: Եւ այդ բոլորը ստիպուած է լինում անելու քահանան իր չափազանց աղքատութեան պատճառով: Նա պատեւրազմում է տարին տասներկու ամիս իր ծխերի հետ դրամայի պատճառով:

Դրաման հաւաքելու այդ նուաստացնող հանգամանքների մասին մանրամասն խօսակցութիւն եղաւ մօտերս (յունիսի 15—18) Գորի քաղաքում կայացած վրաց գաւառական հոգևորականութեան ներկայացուցիչների ժողովում: Ժողովը որոշեց վերածել նախ և առաջ պաշարեղէնի այդ տուրքը զուտ զրամի, սահմանելով իւրաքանչիւր ծխի համար երեքական բուբլի և ապա էկզարբոսի միջոցով միջնորդել կառավարութեան առաջ, որ այդ տուրքը հաւաքուի քաղաքական վարչութեան (աղմինիստրացիայի) ձեռքով և յանձնուի յետոյ հոգևորականութեան: Նոյնանման փորձ արել էր արդէն սրանից մի քանի տարի առաջ Իմերեթի համար հանգուցեալ անուանի Գաբրիէլ եպիսկոպոսը և յաջողութիւն գտել, այնպէս որ դրամա հաւաքելու նախկին ձևը մնացել է մինչև օրս միայն բուն վրաստանի մէջ: Միայն տուրքի չափը Իմերեթի ծխերի համար սահմանուած է տառեկան երկուական բուբլի:

Սրանից երկու տարի առաջ մեր ընթերցողներին մանրամասն տեղեկութիւններ ենք տուել Թիֆլիսում գոյութիւն ունեցող վրաց «գրադիտութիւն տարածող ընկերութեան» մասին: Այդ ընկերութեան գրամական շրջանառութիւնը տարէջտարի մեծանում է, գործունէութիւնը ընդլայնւում, տուած օգուտները կրկնապատկւում: Դա մի կենտրոն է, որ կապում է իր հետ Կովկասի բոլոր վրացիներին. նա իրաւունք ունի գործելու ամեն տեղ և անդամներ ու ծառայութիւններ ընդունելու ամեն տեղից: Նրա պահած 8 ուսումնարաններն ու 11 գրագարան-ընթերցարանները ցրուած են Վրաստանի բոլոր ծայրերում, նրա հրատարակած տասնեակ հազարաւոր գրքերը մուտք են գործում ու կարդացւում հարիւրաւոր գիւղերում: Չը հաշւելով դասագրքերը՝ նա տպել է անցեալ տարի—ինչպէս այդ իմացւում է նորերս հրատարակուած հաշիւը—8 ժողովրդական գիրք, իսկ ապագայի համար ծրագրւում է մի ամբողջ սերիա գոյնանման գրքերի: Հաշւետւութեան տարին ընկերութիւնն ունեցել է 19,715 բուրլի եկամուտ, այսինքն ճիշտ 2 անգամ աւելի, քան ունէր տասը տարի սրանից առաջ: Նոյն տարին անդամավճար ստացուել է 2903 բուրլի, մինչդեռ 1900 թւին ըստացուել էր միայն 777 բուրլի: Թիֆլիսում նա պահում է իր սեփական գրավաճառանոցը, թանգարանը, լուսանկարչանոցը և այլն: Հաշւետւութեան տարին ուսումնարաններ պահելու վրայ ծախսուել է 13,508: Ներկայ տարւուանից նրանց համար նշանակւում է նոյնպէս առանձին ոռճկով մի վերահսկող և քննիչ, որին պէտք է յանձնուի նաև գումաներում ընկերութեան հրատարակութիւնների ծաւալելու կազմակերպութիւնը: Աւելի թւով անդամներ գրաւելու համար ընկերութիւնն այս տարի տպում է անմիջապէս դրանց անունները լրացիրներում՝ անդամավճարներն ստանալուն պէս:

Եկող տարուայ մայիսին լրանում է ընկերութեան 25-ամեակը, և նրա վարչութիւնն արդէն ձեռք է զարկել պատրաստելու այդ ժամանակի համար և առանձին գրքոյկով տպելու այդ պատկանելի հիմնարկութեան պատմութիւնը:

Ինչպէս յայտնի է, մի ժամանակ վրաց մամուլի և հասարակութեան նշանաւոր մասը շատ էին սիրում «Кавказъ»-ի նախկին խմբագիր և բանաստեղծ Վ. Լ. Վելիչկօին: Նրանք յափշտակութեամբ ականջ էին դնում նրա քաղցր, մեղրածոր խօսքերին և մեծամեծ բարիքներ սպասում նրանից իրանց հայրենիքի ապագայի համար: Այդ կարծեցեալ բարեկամը այնքան

էր շէնցրել, խեղճահան արել նրանց իր անհատնում խոստումներով ու շողորրթութիւններով, որ նրանք կատարեալ անտարբերութիւն էին ցոյց տալիս և յաճախ նոյնիսկ ուրախանում էին, երբ իրանց այդ սիրելի մարդը մի անպատիւ, զղուելի դեր էր կատարում Կովկասի մի ուրիշ մեծ ազգի վերաբերութեամբ... Սակայն անցաւ ժամանակ, և հանգամանքները փոխուեցին: Հաստատուելով Պետերբուրգում՝ Վելիչկօն վար առաւ դիմակը և իր մի շարք գրեւածներով ու դասախօսութիւններով ապացուցեց, որ իրան նոյնքան օտար են ու ատելի վրացիք, որքան և հայերը... Երգուեալների դատարանը, ղեկավարօն և այլ ազատամիտ հիմնարկութիւնները հրատարակուեցին վաղաժամ՝ Վրաստանի համար, վրացիք ճանաչուեցին «գոյութիւն ստացած իրանց ծնողների հարրած ժամանակ», վրացի «անհանգիստ» ազնւականներին խելքի բերելու համար առաջարկուեց, որ նրանցից զօրքեր կազմուեն և ուղարկուեն Ռուսաստանի հեռուոր սահմանները՝ օրինակ Մանջուրիայի կողմերը՝ պաշտպանելու համար ևայլն: Եւ այդ բոլորը դուրս էր գալիս այդ վաղեմի անփոխարինելի բարեկամի ու պաշտպանի խելապոստակից...

Բայց այժմ արդէն թէպէտ և ուշ՝ նա լիուրի կերպով վայելում է վրաց ազգի ու մամուլի մեծամասնութեան ատելութիւնը: «Պ. Վելիչկօն—ասում է «Յնոբիս-Փուրցելին» (№ 2188)—վարուեց մեզ հետ, ինչպէս վարւում են փողոցի լիտի ու փշացած կանանց հետ, դէպի որոնք մարդիկ ոչ մի յարգանք չեն տածում: Նա չէր խոստովանում մեր մէջ ոչ մի արժանաւորութիւն, խօսում էր մեզ հետ, ողորմութիւն էր խօստանում մեզ և ձեռք մեկնում մեզ՝ ոչ որպէս իր հաւասար մարդկանց... Եւ մենք յափշտակուած նայում էինք նրան: Շատ թշուառացած պէտք է լինի մարդս, երբ նա յաղթւում է այդպիսիների կեղծաւորութիւնից ու փարիսեցիութիւնից և ծռնը ծալում նրանց առաջ»:

Նոյն լրագրի մի ուրիշ համարում (2185) նրա մշտական աշխատակից պ. Լ. Դ. ուղղում է «վրաց կեղծաւոր բարեկամին»՝ ի դիմաց հասարակաց կարծիքի՝ հետեւեալ սրտայոյզ խօսքերը. «Սիրտս ցաւում է մտաբերելով, որ դու քո մշուշապատ ֆրազներով և սուտ-բարեկամական շատախօսութեամբ կապում էիր մեր աչքերը՝ ծառայելով ինքդ բոլորովին ուրիշ գործի: Ցաւում եմ, որ գոնէ մի առժամանակ շատ վրացիք հաւատացին քո խօսքերին և այնքան հաւատով ու յուսալից նայում էին աչքերիդ: Բայց այժմ մեր սրտում, ճիշտ այնտեղում, որտեղ դու խաբէութեամբ ու գողնովի ներս պրծար և պատկերդ

դրոշմեցիք,—մենք հաստատուն կերպով կը գրենք. «Այստեղ մի ժամանակ բնակուում էր ջամբազ (լարախաղաց) Վասիլիյ Վելիչկոն, որ աչքակապութեամբ էր պարագում և հաւատացնում, թէ ինքը վրաց բարեկամ է»։ Բացի դրանից՝ ջերմ սրտով ցանկանում ենք որ քո չար հոգին և կեղծ միտքը մի օր խաղաղութեան արժանանան»։

Համաձայն ենք։ Մենք էլ մաղթում ենք նոյնը, միայն չենք կարող չը ցաւել, որ զեռնա ըռլոր վրացիք չեն ջնջել իրանց սրտից այդ «չար հոգու» պատկերը։ Այդպիսիներից է՝ օրինակ՝ վրաց միւս—«Իվերիս»՝ լրագիրը, որը թէ և նոյնպէս վատ կարծիք ունի այժմ Վելիչկոյի մասին, բայց և այնպէս մի առանձին բաւականութիւն զգաց, երբ լսեց Թիֆլիսում մօտերս ստացուած սխալ լուրը նրա՝ «С. Петерб. Вѣдомости» լրագրի խմբագիր դառնալու մասին...

Վերջին ժամանակներս վրաց ինտելիգենցիան շատ է զբաղւում ազգային ֆոլկլորի, ժողովրդական բանաւոր գրականութեան գրի անցնելու գործով։ Բաւական է յիշել միայն ներկայ յունիս ամսում արածները։ Թիֆլիսի մի համեստ գրավաճառ Իմեդաչվիլի ազգանունով տպեց ամսի սկզբին մի բաց նամակ լրագիրներում, որով առաջարկում էր զիւղական ուսուցիչներին հաւաքել հեքիաթներ, գաւառական բառեր, առակներ, առածներ և այլն և ուղարկել իրան՝ առանձին ժողովածուներ կազմելու և տպագրելու համար։ Այդ հում նիւթեր ուղարկողներին պ. Իմեդաչվիլին խոստանում է առայժմ վճարել 3—18 ուրբլու գրքեր՝ համեմատ նրանց ձեռագիրների մեծութեան։ Ուրեմն ապագայում նա միտք ունի վճարելու աւելի լաւ և դրամով։ Նոյն ամսի 20-ին «Վրաց մէջ գրագիտութիւն տարածող» ընկերութեան վարչութիւնը մի յատուկ նիստ ունեցաւ այդ հարցին նուիրած, որտեղ որոշուեց հիմնել ֆոլկլորային հրատարակութիւնների մշտական սեբիա՝ որոշ գիտնական սխառմով. նոյն նիստում առանձին վարձով յանձնարարուեց պ. Զ. Բիլանաչվիլուն փնտրել և արտագրել վրաց մամուլում մինչև օրս տպուած ժողովրդական գրականութեան վերաբերեալ բոլոր նիւթերը։ Վարձատրութիւն կը ստանան նաև բոլոր այն անձինք, որոնք կը զբաղուեն այսուհետև նոր, անտիպ նիւթեր հաւաքելով և ընկերութեանը հասցնելով։ Նոյն ամսի վերջին այդ ընկերութիւնից նպաստ ստացաւ երիտասարդ երաժշտագէտ պ. Զ. Պալիեր, որպէսզի գնա Սվանէթ՝ (Քուլթայիսի նահանգումն է) տեղական ժողովրդական երգերը ձայ-

նազերելու: Վերջապէս միենոյն յունիս ամսի ընթացքում Թիֆլիսում մշակուեց ու կառավարութեան յանձնուեց վրաց մի նոր ընկերութեան ծրագիր, որի նպատակն է ազգային երգեր ժողովել, նրանց վրայ ուսումնասիրութիւններ հրատարակել, երգիչների խմբեր պահել, երաժշտութեան ընդունակութիւն ունեցողներին նպաստ տալ կատարելագործուելու եայլն: Նոր ընկերութեան հիմնադիր անդամների թիւը հասել է վաթսունի:

Մօտերս մեր ձեռքը հասաւ վրաց կեանքում անսովոր մեծութեան մի գիրք, որ հրատարակուել է սրանից մի քանի ամիս առաջ: Նա բաղկացած է 844 մանրատառ և մեծադիր in 8 երեսներից և կրում է «Կաթողիկոսեան պատմութիւնը վրաց մէջ» վերնագիրը: Նրա հեղինակ պատեր Միքէլ Թամարաշվիլին, ինչպէս ասում է ինքը առաջաբանում, դեզերել է մի քանի տարի Իտալիայի և ուրիշ եւրոպական երկիրների արխիւներում և գտել «անհերքելի փաստեր, դոկումենտներ, որոնցով ապացուցանում է վրացի-կաթողիկոսների դոյութիւնը դարերի ընթացքում»: Պատմութիւնը սկսւում է 13-րդ դարից և հասնում է 19-րդ դարի կէսը: Երբ մեզ յաջողուի այդ գիրքը ամբողջովին կարդալու, կ'աշխատենք մի հաշիւ տալ նրա մասին մեր ընթերցողներին:

Տ. ՓԻՐՈՒՄԵԱՆ